

Citation:

L. Byvanck-Quarles van Ufford, Levensbericht R. Bianchi Badinelli, in:
Jaarboek, 1975, Amsterdam, pp. 223-227

Herdenking van

Ranuccio Bianchi Bandinelli

(9 februari 1900–17 januari 1975)

door L. Byvanck - Quarles van Ufford

Met Ranuccio Bianchi Bandinelli, die in 1966 tot buitenlands lid van de Akademie werd benoemd, is een archaeoloog van uitzonderlijke betekenis heengegaan. Reeds lang had hij, als voortreffelijk kenner van de kunst der Griekse en Romeinse oudheid, internationaal erkenning gevonden. Menigmaal heeft hij op congressen en samenkomsten de belangrijkste rede uitgesproken. Hij was doctor honoris causa van de universiteiten te Berlijn, Brussel en Jena, lid van de Accademia Nazionale dei Lincei en van talrijke Akademies van Wetenschappen in het buitenland.

Aan opgravingen heeft Bandinelli nooit actief deelgenomen, al hebben de resultaten zijn volle belangstelling gehad. Hij was in wezen een man van wetenschappelijk onderzoek. Daarbij ging hij, streng methodisch in zijn denken, niet uit van de esthetische waarde van de antieke kunst, hoezeer hij voor elke artistieke nuance een open oog had. Hem boeide vooral het proces van de opkomst en ontwikkeling, van de voortgang en het soms plotseling verdwijnen van bepaalde kunstvormen. Steeds tracht hij de historische zin van deze veranderingen te plaatsen in het kader van de gelijktijdige cultuur. De kennis, die hij zich bij zijn werk heeft verworven, beoordeelt hij van zijn levensbeschouwing uit. Dank zij de publicatie van grote delen uit zijn dagboek over de jaren 1921–1943 weten wij, hoe hij, weloverwogen en zonder berekening te eigen profijt, tot deze levensbeschouwing is gekomen¹.

Bandinelli werd op 9 februari 1900 bij Siena geboren. Daar ligt Geggiano, het landgoed van zijn familie die van oudsher behoort tot de Italiaanse aristocratie; daar is de villa, waar in de ontvangstkamer – uitzierend over een eenvoudige, in stijl onderhouden tuin – nog de beschildering met ranken uit de 18e eeuw bewaard is gebleven.

Zijn moeder, een Duitse van Silezische afkomst, heeft Bandinelli jong verloren; hij heeft haar in zijn jeugd erg gemist. Door oude brieven, en vooral uit een correspondentie met Zola (die zij overigens niet persoonlijk heeft gekend) meende hij ook bij haar te vinden de zin voor vrijheid en het innerlijk verzet tegen het conformisme van de maatschappij, die hem zelf hebben vervuld. Zijn vader, die hij hoog waardeert, beschrijft hij als een verstandig en evenwichtig man, oprecht en wars van alle intrigues, maar tevens iemand die uit gemakzucht liever toestemde dan leiding te geven aan de onstuimige gedachtengang van zijn zoon; een werkelijke steun heeft hij hier niet gevonden.

Daarnaast was er de invloed van zijn grootmoeder van moederszijde, die door

¹ *Dal diario di un borghese e altri scritti*, 1e druk 1948; 2e vermeerderde druk 1962 (geciteerd als *Diario*).

omgang van vele jaren het leven in hofkringen kende en dit ook voor haar kleinzoon wenste. Men voelt de licht geërgerde glimlach, als Bandinelli schrijft over haar bezorgdheid of de opvoeding wel voldoende werd gericht op een briljante politieke of diplomatieke carrière! In feite lag de dagelijkse zorg voor de opvoeding bij een Duitse gouvernante die, met goede bedoeling, maar streng, hem van alles afzijdig hield. Haar vertrek, bij het begin van de Eerste wereldoorlog, kwam juist op tijd vóór het verzet van haar pupil niet te stuiten zou zijn geweest.

De opvoeding in het liberale, maar tevens traditioneel Rooms-katholieke milieu kon het zoeken van de jonge Bandinelli naar een ruim uitzicht binnen vaste begrenzingsen niet bevredigen. Als vijftienjarige vindt hij, aangetrokken door de strengere moraal, een tijdlang in Luther een leidsman; maar spoedig voelt hij zich teleurgesteld door de kilheid en hypocrisie in de levenshouding van de protestanten die hij kent. Dan volgt een periode, dat hij zich verdiept in de mystiek, tot hij, omstreeks 25 jaar oud, het werk van Croce ontdekt. Van dat ogenblik af heeft zijn religieus gevoel zich uitsluitend gericht op moraal, politiek, cultuur – dat wil zeggen, op de mens in de gemeenschap. De extreme gedachtengang van Croce, die alleen de geest als vormende kracht erkent en de betekenis van het individu overwaardeert, laat hij echter los om in eigen levensbeschouwing en in de wetenschap te zoeken naar datgene wat de mens in het dagelijks leven beweegt of, oudtijds, bewogen heeft. Typerend is zijn afkeer van publikaties die niets tot dit wezenlijke bijdragen: . . . „Uit de Oudheid moeten wij . . . de waarden opdiepen die voor het heden betekenis hebben; al het overige is nieuwsgierigheid en geleerdheid”².

Bandinelli heeft te Rome gestudeerd en is daar in 1924 gehuwd met Maria Garrone, met wie hij tot zijn dood verbonden is gebleven; zij hebben zich in een landhuis bij Siena gevestigd. In deze jaren, tussen 1920 en 1930, houdt Bandinelli zich in het bijzonder bezig met de geschiedenis, de topografie en de kunst van Etrurië³. In 1929 aanvaardt hij een leeropdracht in de archeologie aan de universiteit van Cagliari – na twee aantrekkelijker aanbiedingen voor Pavia en Pisa te hebben afgeslagen, omdat zijn vader, hoe ruimdenkend ook, zulk een post voor hem toch niet passend achtte⁴. Hij wilde echter in eigen onderhoud voorzien en tevens een enigszins officiële plaats hebben, die hem de kans zou laten een eigen leven te blijven leiden. Deze overweging had zin, want in de jaren twintig was de macht van het fascisme al in opkomst. Sinds het eerste begin heeft de toen nog liberaal denkende Bandinelli zich bewust hiervan afgekeerd.

In deze politieke omstandigheden was de gelegenheid om voor twee jaar in Groningen een bijzonder professoraat in de klassieke archeologie te aanvaarden, heel welkom. Bandinelli en zijn vrouw hebben aan de jaren 1931–1933 goede herinneringen bewaard. Anderzijds heeft zijn deelnemen aan de studiereis naar Griekenland in 1932, op de Patris II, bij vele studenten een even blijvende

² *Diario*, blz. 31.

³ Uit die jaren stammen belangrijke artikelen, o.a. het grote opstel over Clusium, *Monumenti Antichi Lincei* 30 (1925), c. 205–585. Vgl. Andrea Carandini, „Le opere giovanili di Ranuccio Bianchi Bandinelli”, *Prospettiva* 1 (1975), blz. 6–9.

⁴ *Diario*, blz. 35: . . . Ricordo, in casa di parenti . . . le risate . . . alla notizia „il figliolo di Mario vuol fare il professore!”.

herinnering nagelaten. Van het Nederlands dat hij, wat moeizaam, maar wel duidelijk leerde spreken, was na de latere Italiaanse jaren niet veel over. Huizinga's *In de schaduwen van morgen* (1935) moet hij echter in het Nederlands hebben gelezen. Hij spreekt er in het Dagboek zijn bewondering over uit, maar voegt als zijn oordeel toe: „het blijft het boek van een professor, die zijn hoop stelt op een terugkeer naar het liberalisme van vóór 1914”. Huizinga overziet niet, zegt Bandinelli, dat een fundament van eenheid voor de huidige beschaving zal moeten rusten op een nieuwe sociale structuur, zoals die nu in Rusland moeizaam wordt geschapen⁵.

Het is de eerste maal, dat in het Dagboek met zoveel nadruk wordt gewezen op Rusland. Voorlopig aarzelt Bandinelli nog over een definitieve politieke richting. In Italië, zegt hij, ligt de enig mogelijke keus tussen fascisme („en wij weten hoe leeg, onoprecht en dom . . . zijn ideologie is”) en communisme („wat dat precies is, vertelt ons niemand”). Maar reeds in 1942 schrijft hij: „het communisme kan, inderdaad, de Europese beschaving vernietigen. Maar het brengt daarvoor in de plaats een nieuwe gedachte en een nieuwe beschaving, rijk aan mogelijkheden voor ontwikkeling. Hier” (d.w.z. in Italië) „gaat de beschaving óók te gronde, maar er komt niets voor in de plaats”⁶.

Het is nodig, deze steeds sterkere neiging tot het communisme te volgen, omdat bij Bandinelli levensbeschouwing en wetenschap nauw verweven zijn. Reeds in 1940 trekt hij een vergelijking tussen het heden en de Oudheid, zoals hij dat in zijn latere werk telkens zal doen. In dit geval stelt hij het optreden van het communisme in onze maatschappij tegenover het opkomende Christendom in de laat-romeinse. Het Christendom, zegt hij, ziet bewust af van vele voordelen en gemakken van de antieke samenleving; het staat afwijzend tegenover de verworvenheden van de Griekse cultuur; het brengt een verlaging van het niveau in de kunst en in de smaak. En toch betekent dit een „vooruitgang” en geen „verval”. Wat waard was om behouden te blijven, vindt men later in de Christelijke beschaving terug. Zó zal het ook met het communisme gaan⁷.

Intussen had Bandinelli, na zijn terugkeer uit Nederland, het professoraat in de klassieke archeologie aan de universiteit van Pisa aanvaard; hij heeft daar van 1934 tot 1938 gedoceerd. Half december 1938 vermeldt hij, dat de Minister van Onderwijs hem er, nogal onverhuld, van langs heeft gegeven bij zijn definitieve weigering het directoraat van de Scuola Archeologica te Athene op zich te nemen: deze veelbegeerde post was vrij gekomen, omdat de toenmalige directeur een jood was. Ook hier een voorbeeld van Bandinelli's zeer principiële levenshouding!

Op het professoraat te Pisa volgt een aanstelling aan de universiteit van Florence. Van deze post heeft Bandinelli op de overgang van 1943 naar 1944 ontslag gevraagd. Het was de chaotische tijd, dat het fascisme op het punt stond te verliezen en dat Italië overstroomd werd door vreemde legers; hij wilde de kans vermijden in een gemeenschap, die alle hervorming afwees, verplicht te worden tot een taak waar zijn geweten tegenop kwam. Hij wist uit ervaring wat dit kon

⁵ Vgl. *Diario*, blz. 45 (febr. 1936). – De Italiaanse vertaling onder de titel *La crisi della civiltà* is in 1937 verschenen.

⁶ Vgl. *Diario*, blz. 93.

⁷ Vgl. *Diario*, blz. 75.

betekenen. Hoeveel moeite had het hem gekost te ontkomen aan een hem van regeringswege toegewezen leerstoel in Berlijn⁸! Toen was dat gelukt. Maar zijn pogingen om te ontkomen aan de „eervolle” aanstelling tot gids van Hitler bij zijn bezoek aan Italië, in 1938, waren beantwoord met een telegrafisch bevel. En eigenlijk was het wel een avontuur geweest, dagen achtereenvolgend, in het onmiddellijk gezelschap van *Duce* en *Führer*, hun reacties op zijn rondleidingen te horen⁹.

Zijn ontslag-aanvraag als hoogleraar te Florence heeft hij in vier brieven, tesamen met het Dagboek uitgegeven, nader verklaard. Samengevat komt dit op het volgende neer. De Universiteit heeft – en dit geldt zeker voor de faculteit der letteren en geesteswetenschappen – naast het onderwijs een taak van „cura d’anime”. Als onze cultuur iets waard is en ons het vermogen schenkt te onderscheiden aan welke kant de werkelijkheid en de geschiedenis en aan welke kant de leugen en de mythe staan, dan moeten wij in deze tijd van crisis partij kiezen. Juist omdat wij deze „cura d’anime” hebben, moet onze mening – op het gebied van de politiek zo goed als van de moraal – openlijk bekend zijn. Na de ervaringen van de oorlogsjaren acht hij een medewerken aan herstel van de oude toestand zonder te streven naar de noodzakelijke hervormingen een onoprechtheid tegenover zichzelf en een verloochening van zijn overtuiging¹⁰.

In overeenstemming met deze verklaring heeft hij, in september 1944, kort na zijn ontslag, zich opgegeven als lid van de Italiaanse communistische partij, niet uit verlangen zich in de politiek te mengen, maar omdat hij het niet geoorloofd acht in moeilijke tijden als toeschouwer aan het raam te blijven staan. Eenmaal toegetreden, heeft hij in de partij geijverd voor culturele vernieuwing. Dit vindt hij van belang: want in de hedendaagse sociale crisis kan onze cultuur alleen stand houden, althans ten dele, indien wij haar bijtijds voor niet-specialisten toegankelijk maken. Als erkend medewerker is hij weldra benoemd tot lid van het Centrale Comité van de partij. Tenslotte was hij tot zijn dood vele jaren president van het communistische Istituto Gramsci¹¹.

Toen eenmaal de vrede getekend was en Italië het herstel moest organiseren van zijn zeer beschadigde monumenten, werd Bandinelli benoemd tot Direttore Generale delle Belle Arti. Hij heeft op die post in twee jaar tijd enorm veel werk verzet: een voordracht, in 1947 aan de Leidse Universiteit gehouden voor een tot de laatste plaats gevulde filmzaal, heeft daarvan een overtuigend beeld gegeven. Van 1948 tot 1949 heeft hij wederom een professoraat te Cagliari aanvaard, vervolgens van 1950 tot 1956 te Florence en tenslotte van 1956 tot 1964 het professoraat in de klassieke archeologie aan de universiteit te Rome. Onder studenten, staf en jongere collega’s heeft hij veel aandacht, medewerking en vriendschap gevonden¹². Dit was wederkerig, want te allen tijde heeft de jonge generatie zijn volle belangstelling gehad. Zijn levendige en voortreffelijk voorbereide college’s spraken persoonlijk aan. De geest van vernieuwing, die bleek uit de

⁸ *Diario*, blz. 102–103.

⁹ „Incontro con Hitler”, *Diario*, blz. 170–192.

¹⁰ „Quattro lettere”, *Diario*, blz. 108–112.

¹¹ Nicola Bonacasa, *Ricordo di Ranuccio Bianchi Bandinelli* (1975), blz. 5.

¹² Vgl. de hartelijke inleiding op het 15e deel van de *Studi Miscellanei* (1970): „Omaggio a Ranuccio Bianchi Bandinelli”.

wijze, waarop hij de cultuur der Oudheid in samenhang wist te brengen met het heden, vond grote weerklank. Bij vele oudere collega's stootte hij echter op tegenwerking; men laakte zijn houding, die bij de studenten communistische – en uiteraard atheïstische – opvattingen propageerde. De ervaring, dat zijn streven naar een vernieuwde structuur bij het onderwijs machteloos was tegenover het vasthouden aan een andere geestelijke instelling, soms aan totaal verouderde begrippen en, daarnaast, het verlangen zich te wijden aan de voltooiing van enige groot opgezette werken, hebben Bandinelli er toe gebracht in 1964 definitief ontslag te vragen.

Het is niet mogelijk in kort bestek een overzicht te geven van de vele geschriften, die deze grote geleerde heeft nagelaten¹³. Zijn vroege werk, Etrurië betreffend, werd reeds genoemd. Uit de midden-periode van zijn werkzaamheid verdient vermelding de *Storicità dell'arte classica* (2e druk, 1950), een verzameling van studies, die alle gericht zijn op het onderzoek van de klassieke kunst als een uiting van de geschiedenis; elk kunstwerk wordt besproken als een eenmalig en onherhaalbaar verschijnsel, kenmerkend voor de tijd van zijn ontstaan. Iets jonger is het grote werk *Hellenistic-Byzantine miniatures of the Iliad* (1955). Door een meesterlijke analyse slaagt Bandinelli er in de *Ilias Ambrosiana* op grond van historische en van stylistische gegevens nauwkeurig te dateren in de jaren 493–506 en vast te stellen, dat de miniaturen te Constantinopel door één schilder zijn vervaardigd.

Zijn bezonken kennis van de kunst uit de grote Romeinse tijd is vastgelegd in twee fraaie delen, *Roma: L'arte romana nel centro del potere* (1969) en *Roma: La fine dell'arte antica* (1970), die van de voorafgaande periode in *Etruschi e Italici prima del dominio di Roma* (1973; in samenwerking met Antonio Giuliano). Zijn laatste werk, *Dall'Ellenismo al Medio Evo*, zal binnenkort verschijnen.

Genoemd moet nog worden de onmisbare *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale* (zeven zware in-4to volumina), die in een tiental jaren (1958–1966) onder zijn leiding gereed is gekomen; daarnaast de geschriften en reeksen, soms door hem opgericht en geheel of gedeeltelijk door hem als redacteur geleid (*La Critica d'Arte*, *Dialoghi di archeologia*, *Studi Miscellanei*, *Archeologia Classica*, *Società*).

De veelzijdige figuur van Bandinelli zal voor zijn talrijke vrienden in velerlei beelden voortleven. Zoals zijn laatste portret hem toont: een zeer persoonlijke, door het leven getekende kop, steeds nog levendig en vol geest, nu met een korte ringbaard en een opvallend hoog voorhoofd, zó heb ik hem niet meer gekend. Ik zie voor mij de slanke gestalte van de „grand seigneur”, die hij te allen tijde was, beminnelijk en met een rechtstreekse belangstelling bij elk gesprek. Zijn onfeilbare herinnering en scherpe opmerkingsgave waar het oude vrienden gold, treft mij thans opnieuw in zijn „Ricordo di A. W. Byvanck”¹⁴.

¹³ Bibliographie over de jaren 1920–1960: R. Bianchi Bandinelli, *Archeologia e cultura* (1961).

¹⁴ *Bull. Antieke Beschaving* 46 (1971), blz. 3–4.